

पिण्याचे पाणी, स्वच्छता व पाणी गुणवत्ता
याबाबत एकात्मिक माहिती, शिक्षण व संवाद
(IEC) कार्यक्रम अंमलबजावणी करणे.

महाराष्ट्र शासन

पाणीपुरवठा व स्वच्छता विभाग

शासन परिपत्रक क्र.आयईसी-०८१०/ प्र. क्र. ३७ /पापु-०८

मंत्रालय, मुंबई-४०० ०३२ दिनांक २३/९/२०१०

- संदर्भ:- १)केंद्र सरकारच्या राष्ट्रीय ग्रामीण पेयजल कार्यक्रमांतर्गत माहिती,
शिक्षण व संवाद याबाबत मार्गदर्शक सूचना
२)केंद्र सरकारच्या संपूर्ण स्वच्छता अभियानांतर्गत माहिती, शिक्षण व
संवाद याबाबत मार्गदर्शक सूचना

प्रस्तावना :-

लोकसहभागावर आधारीत कार्यक्रमातील माहिती, शिक्षण व संवाद यांचे महत्व लक्षात घेऊन केंद्र शासनाने राष्ट्रीय ग्रामीण पेयजल कार्यक्रम (NRDWP) व संपूर्ण स्वच्छता अभियान (TSC) यासाठी संयुक्त माहिती, शिक्षण व संवाद कार्यक्रम अंमलबजावणी करण्याच्या मार्गदर्शक सूचना दिलेल्या आहेत. यासाठी NRDWP च्या ५% सहाय्य निधीमधून IEC वर खर्च करता येणार असून TSC च्या AIP च्या १५% निधी IEC साठी उपलब्ध होणार आहे. त्याचा उपयोग करून पाणी पुरवठा व स्वच्छतासाठी एकात्मिक माहिती, शिक्षण व संवाद कार्यक्रम दरवर्षी प्रभावीपणे राबवावयाचा आहे. त्यादृष्टीने पिण्याचे पाणी, स्वच्छता व पाणी गुणवत्ता याचे महत्व ग्रामीण जनतेला पटवून देण्यासाठी राज्यात राज्य, जिल्हा, तालुका व ग्रामपंचायत या स्तरांसाठी एकात्मिक माहिती, शिक्षण व संवाद कृती आराखडा (Action Plan) तयार करून त्याची अंमलबजावणी करण्याची बाब शासनाच्या विचाराधीन होती.

शासन परिपत्रक :-

२. केंद्र शासनाच्या मार्गदर्शक सूचनांनुसार राष्ट्रीय ग्रामीण पेयजल कार्यक्रम (NRDWP) व संपूर्ण स्वच्छता अभियान (TSC) चा संयुक्त माहिती, शिक्षण व संवाद कार्यक्रम प्रभावीपणे राबविण्यासाठी त्याचा कृती आराखडा (Action Plan) दरवर्षी तयार करून त्याची अंमलबजावणी राज्यभर करावयाची आहे. लोकांमध्ये पिण्याचे पाणी, पाणी गुणवत्ता, स्वच्छता व आरोग्य याविषयी जनजागृती करणे असा हेतू त्यामागे आहे. त्यासाठी पुढीलप्रमाणे मार्गदर्शक सूचना देण्यात येत आहे.

उद्देश (Objectives) :-

३. NRDWP व TSC या कार्यक्रमांची प्रभावी अंमलबजावणी करण्यासाठी एकात्मिक माहिती, शिक्षण व संवाद कार्यक्रमाचा उद्देश पुढीलप्रमाणे आहे.

१)पिण्याचे पाणी, स्वच्छता व पाणी गुणवत्ता याबाबत लोकांना माहिती देऊन, लोकशिक्षण करून लोकांशी संवाद साधणे.

२)पिण्याचे पाणी व स्वच्छता कार्यक्रमांचे नियोजन, अंमलबजावणी व देखभाल-दुरुस्ती याबाबत लोकांची मानसिकता सरकारात्मकरित्या बदलविणे.

३)पिण्याचे पाणी व स्वच्छता हे लोकसहभागाधारित असल्याने त्याबाबत ग्रामस्थांची मागणी निर्माण करणे.

४)लोकांच्या वैयक्तिक, कोटुंबीक व सार्वजनिक वर्तनात बदल घडवून लोकांना जबाबदार व उत्तरदायी होण्यासाठी प्रात्साहन देणे.

माहिती, शिक्षण व संवाद कार्यक्रमासाठी लक्षित बाबी (Focused Areas) :-

४. उपरोक्त उद्देश साध्य करण्यासाठी माहिती, शिक्षण व संवाद कृती आराखडा (IEC Action Plan) तयार करताना पुढील बाबीवर (NRDWP च्या Framework for Implementation या पुस्तिकेमधील annexure IV-A या IEC Guidelines च्या मुद्दा क्र.६ नुसार) लक्ष केंद्रित करण्यात यावे.

१. पाणी पुरवठा योजनांमधील तांत्रिक बाबीचे ज्ञान वेगवेगळ्या माध्यमाद्वारे जनसामान्यांपर्यंत पोहचविणे.
२. ग्रामपंचायत व स्थानिक व्यक्तींचा सहभाग वाढविणे, स्त्रियांचे पाणी व स्वच्छता प्रश्नांवर प्रबोधन करणे.
३. स्वच्छता व पाणी पुरवठा समितीमध्ये स्त्रिया, अ.जा./ अ.ज./ दुर्बल घटक इ. सदस्यांचा सहभाग वाढवून त्यांच्या क्षमता वृद्धीस उत्तेजन देणे.
४. पिण्याच्या पाण्याच्या स्रोताचे बळकटीकरण व संरक्षण करणे.
५. छतावरचे पाऊस पाणी संकलन व संवर्धन करणे.
६. योजनेची देखभाल व दुरुस्ती करणे व पाणी हाताळणी योग्य पद्धतीने करणे.
७. नियमित पाणी गुणवत्ता तपासणी करणे व पाणी हाताळणी योग्य पद्धतीने करणे.
८. स्वच्छ व शुध्द पाण्याचा वापर करणे आणि पाण्यामुळे होणारे रोग टाळणे.
९. पाण्याचा अपव्यय टाळणे व पाण्याचा पुर्नवापर करणे.
१०. शाळा व अंगणवाडीमध्ये शुध्द पिण्याचे पाणी, शौचालय सुविधा पुरविणे.

११. शौचालय बांधकामासाठी कमी खर्चाच्या तंत्रज्ञानाचा स्विकार करणे.
१२. शौच/ मल व्यवस्थापनाबरोबर घनकचरा व सांडपाणी व्यवस्थापन करणे.

माहिती, शिक्षण व संवाद व कृती आराखडा(Action Plan) :-

५. NRDWP व TSC कार्यक्रमांतील IEC कार्यक्रमाची प्रभावी अंमलबजावणी करून उपरोक्त उद्देश साध्य करण्यासाठी दरवर्षी, दोन वर्षांसाठी द्विवार्षिक माहिती, शिक्षण व संवाद कृती आराखडा (Action Plan) तयार करणे गरजेचे आहे. राज्यस्तरीय माहिती, शिक्षण व संवाद द्विवार्षिक कृती आराखडा (State Action Plan) तयार करण्याची जबाबदारी संवाद व क्षमता विकास कक्ष (CCDU) यांची राहिल तर, जिल्हास्तरीय माहिती, शिक्षण व संवाद द्विवार्षिक कृती आराखडा (District Action Plan) तयार करण्याची जबाबदारी मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद यांची राहिल.
६. IEC आराखडा बनविताना TSC च्या AIP मध्ये IEC साठी तरतुद केलेली रक्कम व NRDWP या कार्यक्रमाच्या सहाय्य निधीमधून (Support Fund) IEC साठी उपलब्ध होणारी रक्कम या दोन्ही रक्कमा एकत्रिक करून राज्यस्तरावर १०%, जिल्हा स्तरावर २०%, तालुका स्तरावर १०%, ग्रामपंचायत स्तरावर ६०% निधीचा (NRDWP च्या Framework for Implementation या पुस्तिकेमधील annexure IV - A IEC या Guidelines च्या मुद्दा क्र.१४ नुसार) आराखडा तयार करण्यात यावा.
७. NRDWP व TSC यांच्या एकात्मिक (Integrated) माहिती, शिक्षण व संवाद आराखड्याद्वारे पाणी पुरवठा व स्वच्छता क्षेत्रात पुढे जावयाचे आहे हे लक्षात घ्यावे.
८. उपरोक्त कार्यक्रमांसदर्भात जिल्हा कार्यक्षेत्रातील सामाजिक, सांस्कृतिक व भौगोलिक वैशिष्ट्यांचा अभ्यास करून येणा-या अडचणी (District Specific Issues) साठी विविध IEC उपक्रमांचा अवलंब करण्यात यावा.
९. IEC उपक्रमांचे वेळापत्रक निश्चित करताना पाणी पुरवठा व स्वच्छता कार्यक्रमांची प्रथम सर्वसाधारण IEC, तद्नंतर मुद्देनिहाय IEC ची मांडणी (sequencing) एकमेकांना पूरक ठरेल अशी करण्यात यावी.
१०. सदर आराखडे तयार करताना माहिती, शिक्षण व संवादाची इलेक्ट्रॉनिक मिडिया (टी. व्ही., रेडिओ), प्रिंट मिडिया (वृत्तपत्रे), मोबाईल फोन, एस.एम.एस., इ. जनसंवाद माध्यमे; वैयक्तिक संवाद माध्यमे अशा पारंपारिक व अपारंपरिक माध्यमांचा उपयोग करणे अपेक्षित आहे.

लक्षीत भागधारक (Targeted Stake holders):-

११. राष्ट्रीय ग्रामीण पेयजल कार्यक्रमांतर्गत वार्षिक कृती आराखडयात समाविष्ट केलेल्या लक्षित गावांवर (Targeted Habitations) व संपूर्ण स्वच्छता अभियानातील १००% हागणदारीमुक्त व्हावयाच्या गावांवर लक्ष देण्यात यावे.
१२. ग्रामपंचायत स्तरावरील ग्रामपंचायतीचे सदस्य, पाणी पुरवठा समिती सदस्य, स्वयंसहाय्यता गट, सामाजिक कार्यकर्ते, जेष्ठ नागरीक, युवक, महिला, गंवडी, शिक्षक , शाळकरीत मुले/ मुली, अंगणवाडी सेवीका, आरोग्य सेवक/ सेविका, हातपंप यांत्रिकी, प्लंबर, पाणी गुणवत्ता सनियंत्रक, इ. हे लक्षात भागधारक आहेत याचा OEC आराखडा तयार करताना प्रथम विचार करावा.
१३. तालुका, जिल्हा व राज्य स्तरावरील सर्व लोकप्रतिनिधी, सर्व संबंधित पदाधिकारी, सर्व संबंधित अधिकारी, स्वयंसेवी संस्था प्रतिनिधी, इ. हे सुध्दा लक्षीत भागधारक आहेत याचा IEC आराखडा तयार करताना विचार करावा.

आराखडयाची मंजूरी (Approval) :-

१४. जिल्हास्तरीय माहिती, शिक्षण व संवाद कृती आराखडा मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद यांनी प्रत्येक आर्थिक वर्षाच्या सुरुवातीला संवाद व क्षमता विकास कक्षास (CCDU) सादर करावा. राज्यस्तरीय व जिल्हास्तरीय माहिती, शिक्षण व संवाद कृती आराखडयास State Level Sanctioning Committee ची मंजूरी घेण्याची जबाबदारी CCDU ची राहिल.

अंमलबजावणी यंत्रणा (Implementing Machinery):-

१५. राज्यस्तरीय माहिती, शिक्षण व संवाद आराखडयाची अंमलबजावणी करण्याची जबाबदारी (CCDU) ची राहिल तर, जिल्हास्तरीय माहिती, शिक्षण व संवाद आराखडयाची अंमलबजावणी करण्याची जबाबदारी मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद यांची राहिल.

फलनिष्पत्ती (Outcomes) व निर्देशक (Indicators):-

१६. राज्यस्तरीय माहिती, शिक्षण व संवाद आराखडयाची परिणामकारक अंमलबजावणी करताना त्याची फलनिष्पत्ती (Outcomes) व निर्देशक (Indicators) CCDU निश्चित करेल. जिल्हास्तरीय माहिती, शिक्षण व संवाद आराखडयाची Result oriented

अंमलबजावणी करताना मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद यांनी त्यांच्या जिल्ह्याच्या सामाजिक, सांस्कृतिक व भौगोलिक वैशिष्ट्यांचा अभ्यास करून Outcomes व त्यांचे Indicators निश्चित करावेत.

संनियंत्रण (Monitoring) :-

१७ राज्यस्तरीय माहिती, शिक्षण व संवाद आराखड्याच्या अंमलबजावणीचे संनियंत्रण राज्य पाणी पुरवठा व स्वच्छता मिशन (SWSM) ची कार्यकारी समिती करेल व त्यासाठी CCDU सदर आराखड्याच्या अंमलबजावणीचा मासिक अहवाल कार्यकारी समितीस नियमितपणे सादर करेल. जिल्हास्तरीय माहिती, शिक्षण व संवाद आराखड्याच्या अंमलबजावणीचे संनियंत्रण करण्याची जबाबदारी जिल्हास्तरावरून जिल्हा पाणी पुरवठा व स्वच्छता संस्थेची (DWSM) राही. राज्यस्तरावरून जिल्हास्तरीय माहिती, शिक्षण व संवाद आराखड्याच्या अंमलबजावणीचे संनियंत्रण CCDU करील व त्यासाठी मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद सदर आराखड्याच्या अंमलबजावणीचा मासिक अहवाल CCDU स नियमितपणे सादर करतील.

निधी (Funds) :-

१८. NRDWP या कार्यक्रमाच्या ५% सहाय्य निधीमधून (Support Fund) IEC साठी उपलब्ध होणारा निधी व TSC च्या वार्षिक अंमलबजावणी आराखड्याच्या (AIP) १५% निधी या दोन्हीमधून राज्यस्तरावर १०%, जिल्हा स्तरावर २०%, तालुका स्तरावर १०%, ग्राम पंचायत स्तरावर ६०% निधी माहिती, शिक्षण व संवाद कार्यक्रमासाठी उपलब्ध होणार आहे. तथापि, NRDWP मधून IEC साठी उपलब्ध होणारा निधी व TSC मधून IEC साठी उपलब्ध होणारा निधी हा दोन वेगळ्या कार्यक्रमांचा असल्याने त्यांचे हिशोब स्वतंत्र ठेवण्यात यावेत.

सदर शासन निर्णय महाराष्ट्र शासनाच्या वेबसाईटवर उपलब्ध करण्यात आला असून त्याचा संगणक संकेतांक २०१००९२८२०१०२२००१ असा आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने.

Sd/-

(डॉ. निपुण विनायक)
उप सचिव, महाराष्ट्र शासन

प्रति,

- १) मा. राज्यपाल महोदयांचे सचिव.
- २) मा. मुख्यमंत्री यांचे प्रधान सचिव.
- ३) मा. उपमुख्यमंत्री यांचे स्वीय सचिव.
- ४) सर्व मा. मंत्री महोदयांचे खाजगी सचिव
- ५) सर्व मा. राज्यमंत्री महोदयांचे खाजगी सचिव
- ६) महालेखापाल, महाराष्ट्र -१ (लेखा व अनुज्ञेयता) मुंबई .
- ७) महालेखापाल, महाराष्ट्र -२ (लेखा व अनुज्ञेयता) नागपूर.
- ८) महालेखापाल, महाराष्ट्र -१ (लेखापरिक्षा) मुंबई.
- ९) महालेखापाल, महाराष्ट्र -२ (लेखापरिक्षा) नागपूर.
- १०) सदस्य सचिव, महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरण, मुंबई -२१
- ११) वित्तीय सल्लागार व मुख्यलेखाधिकारी, महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरण , सिडको भवन बेलापूर, नवी मुंबई.
- १२) अधिदान व लेखाधिकारी, मुंबई
- १३) निवासी लेखा अधिकारी, मुंबई.
- १४) वित्त विभाग(अर्थसंकल्प-१९/व्यय-३/अर्थोपाय/अर्थबळ)
- १५) उप सचिव, पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभाग, मंत्रालय, मुंबई
- १६) महासंचालक, माहिती व जनसंपर्क महासंचालनालय.
- प्रकल्प व्यवस्थापक, सुधारणा सहाय्यक व प्रकल्प व्यवस्थापक कक्ष, सिडको भवन, नवी मुंबई
- १७) विभागीय आयुक्त, सर्व.
- १८) जिल्हाधिकारी (सर्व).
- १९) मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद, सर्व
- २०) राज्य समन्वयक, संवाद व क्षमता विकास कक्ष, बेलापूर.
- २१) नियोजन विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
- २२) संचालक भूजल सर्वेक्षण व विकास यंत्रणा
- २३) पाणी पुरवठा विभागातील सर्व नियंत्रक अधिकारी व सर्व कार्यासने.
- २४) कार्यासन पापु २०, संगणक कक्ष, पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभाग, मंत्रालय, मुंबई
- २५) निवड नस्ती, पापु-०८.